

Original Article

The Protection Strategies for Children in Digital Environment; A Comparative Study

Maryam G. Bafghi¹ , Soodabeh Rezvani²

ABSTRACT

The digital environment whether alongside or continues of real life, although does not designed for children, plays an important role in their lives, and a considerable rate of its users are children. Nowadays, the environment has changed to a base for their social and growing activities. Thus we need safe use, families' empowerment, protection, prevention instruments, dealing with risks, and changing to digital citizens more than before. This issue is reflected in domestic, regional, and international instruments as well. Considering general protection strategies for children in the digital environment and suggesting special strategies for criminal and non-criminal harms and risks prevention are the goals of the paper that can be achieved in three levels of surveying the recent situations, desirable situations, and the comparative solutions which link these two. Findings show that socio-protection and affairs, setting up hotlines, including the cooperation of other influencers and decision-makers, and designing sufficient infrastructures are the main international protection strategies for children.

KeyWords: Digital Environment, Damages of Digital Environment, Violated Rights of Children, Digital Citizenship, Protection Strategies.

How to Cite: G. Bafghi, M. Rezvani, S, "The Protection Strategies for Children in Digital Environment; A Comparative Study", Legal Research, Vol.26, No. 104, 2024, pp:177-194.

DOI: <https://doi.org/10.52547/jlr.2023.226833.2173>

Received: 25/04/2022 - Accepted: 09/02/2024

1. Assistant Professor of Law, Faculty of Law & Political Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran
Corresponding Author Email: m.ghb@khu.ac.ir
2. Assistant Professor of Law, Faculty of Law & Political Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

راهبردهای حمایت از حقوق کودکان در محیط دیجیتال

مریم غنی‌زاده بافقی^۱، سودابه رضوانی^۲

چکیده

در عصر کنونی، محیط دیجیتال در کنار یا در ادامه زندگی واقعی، هر چند برای کودکان و نوجوانان طراحی نشده، نقش مهمی در زندگی آنان که میزان قابل توجهی از کاربران این محیط را تشکیل می‌دهند، ایفا می‌کند. همچنین، محیط دیجیتال به فضایی ضروری، به‌ویژه برای انجام فعالیت‌های اجتماعی و تربیتی تبدیل شده است. بنابراین، بیش از هر زمان دیگر فراهم آوردن شرایط استفاده ایمن از این فضا و نیز مجهز کردن خانواده‌ها و کودکان، ارائه حمایت‌ها و ابزارهای لازم برای پیشگیری و مقابله با خطرات مربوط به محیط دیجیتال و تبدیل شدن به شهروند مطلوب دیجیتال، دارای اهمیت است. این مسئله در اسناد و مقررات بین‌المللی، منطقه‌ای و داخلی نیز نمود یافته و به اهمیت آن توجه شده است. بررسی راهبردهای حمایتی عام در حمایت از حقوق کودکان در محیط دیجیتال و نیز ارائه راهبردهای خاص برای مقابله و پیشگیری از آسیب‌های کیفی و غیرکیفری از اهداف این پژوهش است که از رهگذر واکاوی وضعیت موجود، وضعیت مطلوب و طراحی راهکارهای حمایتی تطبیقی بدان توجه شده است. یافته‌ها حاکی از آن است که سازوکار پیشگیرانه اجتماعی و موقعیت‌مدار، پیش‌بینی خطوط تلفن تماس اضطراری و مشاوره، جلب مشارکت سایر کنشگران و ایجاد زیرساخت‌های مناسب، از مهم‌ترین راهکارهای بین‌المللی حمایت از کودکان و نوجوانان در محیط دیجیتال می‌باشند.

کلیدواژگان: محیط دیجیتال، آسیب‌های محیط دیجیتال، حقوق نقض شده کودکان، شهروندی دیجیتال، راهکارهای حمایتی.

استناد به این مقاله: غنی‌زاده بافقی، مریم، رضوانی، سودابه، «راهبردهای حمایت از حقوق کودکان در محیط دیجیتال»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، دوره ۲۶، شماره ۱۰۴، بهمن ۱۴۰۲، صص: ۱۷۷-۱۹۴.

DOI: <https://doi.org/10.52547/jlr.2023.226833.2173>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۰۵ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۲۰

۱. استادیار، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

ایمیل نویسنده مسئول: m.ghb@khu.ac.ir

۲. استادیار، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

امروزه، وسایل ارتباط جمعی مانند تلفن همراه، رایانه، تبلت، اینترنت، شبکه‌های اجتماعی و سایر ابزارهای هوشمند، نقش مؤثری در آموزش، پرکردن اوقات فراغت و حتی تربیت و شکل‌گیری شخصیت کودکان و نوجوانان دارد.^۱ از یک‌سو، حضور کودکان در فضای مجازی و مواجهه با انواع سرگرمی‌ها و بازی‌ها در این فضا، سبب سلب یا کاهش فعالیت‌های فیزیکی آنان در محیط‌های طبیعی و مانع کسب مهارت‌های اجتماعی، تحرک و اختلال در آموزش، فرهنگ رفتاری، تربیت اخلاقی و مهارت‌های گفتاری می‌شود و از سوی دیگر، استفاده از فضای مجازی به‌عنوان یکی از ابزارهای تحقق حق بر آموزش، حق بر بازی و پیشرفت‌های کودکان اجتناب‌ناپذیر است. از این‌رو، حق دسترسی برابر به فضای مجازی ایمن، سالم،^۲ کارآ و بدون تبعیض به‌عنوان یک حق بنیادین کودک در اسناد بین‌المللی و منطقه‌ای مانند کنوانسیون حقوق کودک و سند راهبردی شورای اروپا در مورد فضای مجازی، مورد تأکید قرار گرفته است. در این راستا و برای پیشگیری از آسیب‌های مختلف مانند مواجهه با محتوای نامناسب یا مجرمانه همچون محتوای مستهجن یا غیرمجاز، زورگویی سایبری، سرقت هویت، کلاهبرداری، نقض حریم خصوصی، اعتیاد اینترنتی، ارتباط مجازی و ملاقات حضوری با افراد ناآشنای خطرناک، اسناد ملی و بین‌المللی متعددی به تصویب رسیده است. باوجوداین، به دلیل سرعت بالای تغییرات در محیط دیجیتال، به نظر می‌رسد روش‌های سیاست‌گذاری سنتی با هدف حمایت از کودکان در این محیط سازگاری نداشته باشد. از این‌رو، لازم است سیاست‌گذاران چارچوب قانونی منطبق، جامع و متناسب با هدف و محیط مزبور، برای حمایت از کودکان ترسیم نمایند.^۳ هرچند که از بدو ورود و گسترش فضای مجازی و فناوری‌های مرتبط با آن در ایران، نگاه به این فضا خوش‌بینانه نبوده و در طول چند دهه اخیر که از حضور و امکان دسترسی به این فناوری در کشور می‌گذرد، چنین نگاه بدبینانه‌ای، به نحو شایسته اصلاح نشده، لذا همواره سیاست‌گذاری‌های کلان صورت گرفته در این خصوص، هرچند تلاش نموده تا حدودی رویکردی ایجابی اتخاذ نماید، اما در عمل این اتفاق نیفتاده است. سیاست‌های سلبی را می‌توان شامل سیاست‌ها و برنامه‌هایی معطوف به حذف، کنترل و نظارت دانست. با توجه به غیرقابل اجتناب بودن گسترش فضای مجازی، رویکرد محدودکننده نسبت به این فضا، عقلانی نیست و شاید به همین منظور اسناد و مقرراتی مانند سند «صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی» در راستای تبیین «شبکه ملی اطلاعات» مصوب جلسه شماره ۶۶/۲۵/۰۶/۱۳۹۹ تدوین و هدف خود را صیانت و پیشگیری از آسیب‌های احتمالی فضای مجازی برای کودکان و نوجوانان در عین حفظ استفاده مناسب از آن دانسته است. نوشتار کنونی ضمن تبیین تهدیدها و آسیب‌های حقوق کودکان در محیط دیجیتال به بررسی راهبردهای لازم برای پیشگیری و مبارزه با آسیب‌های مجرمانه و غیرمجرمانه می‌پردازد.

۱. وفق آمارها، ۱۹ میلیون از ۴۰ میلیون کاربر اینترنت در ایران، زیر ۱۸ سال هستند. در سند مشترک یونسف و اتحادیه جهانی ارتباطات در سال ۲۰۱۴، حدود یک‌سوم کاربران اینترنت، کودکان و نوجوانان هستند. ر.ک: پژوهشگاه ارتباطات و فناوری اطلاعات. همچنین، به گزارش یونسف ۷۱٪ جوانان در جهان برخط هستند.

۲. فضای مجازی سالم، مفید و ایمن عبارت است از «فضایی است متشکل از شبکه‌های ارتباطی که در آن محتوا و خدمات مفید در چارچوب مبانی و ارزش‌های اسلامی و قوانین و مقررات کشور ارائه می‌شود و کاربران می‌توانند براساس ویژگی‌های جمعیتی، از قبیل سن، جنس، شغل و تحصیلات از محتوا و خدمات موردنیاز بهره‌مند شوند و حتی امکان در برابر محتوا و رفتاری‌های آسیب‌زا محفوظ بمانند». ر.ک: «توسعه فضای مجازی سالم، مفید و ایمن» مصوب ۱۳۹۳/۱۲/۱۰ شورای عالی مجازی کشور.

۳. Guidelines for policy-makers on Child Online Protection 2020, International ITU Publications, available at: < <https://www.itu.int/en/mediacentre/Pages/pr10-2020-Guidelines-Child-Online-Protection.aspx> , last visited on (30.8.2021), P16.

۱. تهدیدها و آسیب‌های حقوق کودک در نسبت با محیط دیجیتال

اتحادیه بین‌المللی مخابرات در راستای حمایت از کودکان در برابر تهدیدهای محیط دیجیتال در سال ۲۰۲۰ اقدام به انتشار سه فهرست راهنما نمود^۱ که در فهرست راهنمای مربوط به سیاست‌گذاران، تهدیدهای موجود در فضای دیجیتال در سه سطح طبقه‌بندی شده است.^۲ همچنین، در سال ۲۰۱۸ و در بازطراحی طبقه‌بندی تهدیدهای محیط دیجیتال برای کودکان توسط کودکان آنلاین اتحادیه اروپا، طبقه جدیدی اضافه شد. از این رو در ادامه به بررسی چهار سطح از تهدیدها علیه کودکان در محیط دیجیتال خواهیم پرداخت.

۱.۱. تهدید در سطح محتوا (کودک به‌مثابه دریافت‌کننده)

محتوای تهدیدآمیز در قالب محتوای غیرقانونی، محتوای نامتناسب با سن و ظرفیت‌های در حال تکامل کودکان و ارائه اطلاعات و مشاوره زیان‌آور است.

۱.۱.۱. محتوای غیرقانونی

بیان برخی مطالب و محتواها به دلیل ماهیت خود حتی اگر قانون مناسبی آن را منع نکرده باشد، مخل حقوق کودک و تهدید نسبت به آن محسوب می‌شود که نژادپرستی، بیان مطالب مبتنی بر نفرت‌پراکنی و خشونت از مهم‌ترین مصادیق است. در کنار آن، ارائه هرگونه محتوای خلاف قانون در هر کشور مانند تبلیغات مرتبط به استثمار جنسی و سوءاستفاده از کودک، زورگویی سایبری، انتشار تصاویر جنسی، اخاذی، شرط‌بندی، اخبار نادرست و جعلی و دانلود غیرقانونی از اهم تهدیدها شمرده می‌شود.^۳

۱.۱.۲. محتوای نامتناسب با سن و ظرفیت‌های در حال تکامل کودک

هر محتوایی که بدون توجه به وضعیت رشدی کودک به او ارائه شود، آسیب‌زا است و باید از دسترس ایشان خارج شود. محتوای نامناسب شامل اطلاعات و تصاویر ناراحت‌کننده و گیج‌کننده، اطلاعات ویژه بزرگسالان، اطلاعات نادرست و یا اطلاعاتی است که منجر به رفتارهای خطرناک یا خلاف قانون کودک می‌شود.^۴ محتوای نامناسب ممکن است در قالب تبلیغات، بازی‌های رایگان، ویدئوهایی که شخصیت‌های کارتون را در موقعیت‌های بزرگسالان به نمایش می‌گذارد و یا یک اتاق گفت‌وگو با هدف آسیب به خود باشد. همچنین، خشونت و پورنوگرافی بزرگسالان اگرچه در بسیاری از کشورها منع قانونی ندارد، دسترسی کودکان بدان می‌تواند آثار مخربی به دنبال داشته باشد. به گزارش سایت گاردچیلد، در آمریکا ۷۰ درصد کودکان ۱۸-۸ ساله به‌طور تصادفی و حین انجام تکالیف درسی با پورنوگرافی آنلاین مواجه شده‌اند و ۹۰ درصد ایشان پورنوگرافی آنلاین دیده‌اند.^۵ در سال ۲۰۱۶ نیز یک‌سوم کودکان بریتانیایی در جست‌وجوهای اینترنتی

۱. فهرست راهنمای والدین و معلمان، فهرست راهنمای صنعت و فهرست راهنمای سیاست‌گذاران.

۲. Guidelines for policy-makers on Child Online Protection 2020, International ITU Publications, available at: < <https://www.itu.int/en/mediacentre/Pages/pr10-2020-Guidelines-Child-Online-Protection.aspx> >, last visited on (30.8.2021).

۳. European commission, A Digital Decade for children and youth: the new European strategy for a better internet for kids (BIK+), Brussels, 2022, p 5.

۴. Ronchi, Elettra, Robinson, Lisa, "Child protection online", EDUCATING 21ST CENTURY CHILDREN: EMOTIONAL WELL-BEING IN THE DIGITAL AGE, OECD, 2019, p190.

۵. <https://www.guardchild.com>, last visited on (26.8.2021).

با محتوای جنسی، نژادپرستانه و تبعیض‌آمیز مواجه شده‌اند.^۱

۱.۱.۳. مشاورهٔ زبان آور

ارائهٔ اطلاعات و مشاوره در باب موضوعاتی چون خودکشی، صدمه به خود و خودآزاری از جمله مواردی است که سلامت جسم و روان کودکان را در معرض خطر قرار می‌دهد و ورود کودکان به اتاق‌های گفت‌وگو با چنین موضوعاتی نقش مؤثری در ارتکاب این اقدامات دارد. همچنین، استفادهٔ گستردهٔ کودکان و نوجوانان از رسانه‌های اجتماعی سبب ایجاد حس ناخوشایند، نارضایتی نسبت به زندگی و پایین آمدن عزت‌نفس می‌شود،^۲ و در برخی موارد به اقدام به خودکشی خصوصاً توسط دختران می‌انجامد.

۱.۲. تهدید در سطح تماس (کودک به‌مثابه شرکت‌کننده)

تهدید در این سطح مربوط به وضعیت کودک در جایگاه قربانی یا مشارکت در برخوردی تعاملی است و معمولاً، زمانی رخ می‌دهد که کودک آنلاین باشد. مورد زورگویی واقع شدن، آزار دیدن، به اشتراک گذاشتن مطالب دارای حق تکثیر، شرط‌بندی و قمار، مورد تمجید و حمایت شکارگران جنسی قرار گرفتن، ردیابی یا برداشت اطلاعات شخصی و سوءاستفاده از داده‌های شخصی از مهم‌ترین مصادیق تهدید در سطح تماس است. در محیط دیجیتال گاه کودکان مخاطب پیام‌های بازاریابی برخط، به‌ویژه درخصوص محصولات محدود به سن مانند سیگار و الکل و یا مواردی که مخصوص بزرگسالان است، مانند خدمات دوست‌یابی و شرط‌بندی قرار می‌گیرند. به گزارش مرکز تحلیل رسانه‌های اجتماعی در دموس، حدود ۴۱۰۰۰۰ دنبال‌کنندهٔ قمار احتمالاً، کودکان زیر ۱۶ سال هستند. در تحلیل این مرکز آمده است که این نتایج نشان‌گر آن است که بخشی از کودکان نه تنها به‌طور ناخواسته نسبت به تبلیغات برخط قمار در وبگاه‌ها اطلاعات کسب می‌کنند، بلکه به صورت عملی نیز در این حوزه فعال‌اند.^۳ در صورتی که کودکان به یک کارت اعتباری یا سایر روش‌های پرداخت مانند تلفن همراه دسترسی داشته باشند، احتمال شرط‌بندی توسط آن‌ها بسیار خواهد بود و این حالت، یک تهدید مالی برای والدین خواهد بود. این مسئله رفتارهای پرخطر را که ممکن است منجر به زیان مالی و یا درخواست جنسی شود، افزایش می‌دهد. به نظر می‌رسد اذیت و آزار برخط، شایع‌ترین ریسک تماس است که کودکان با آن مواجه می‌شوند و محدوده‌هایی از ارباب، شرم و حقارت تا تهدیدهای شدید از طریق وسایل الکترونیکی را دربرمی‌گیرد. این کار می‌تواند به شکل زورگویی سایبری به اوج خود برسد که به موجب آن، افراد یا گروه‌ها با استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات به طور عمدی و مکرر به دیگران آسیب می‌رسانند.

۱.۳. تهدید در سطح اقدام و عمل (کودک به‌مثابه کنش‌گر)

در این سطح کودک به‌عنوان کنش‌گر و در تعامل با همسالان خود دست به اقداماتی می‌زند که سبب آسیب به دیگر کودکان می‌شود؛ انجام دادن اقدامات غیرقانونی مانند دانلود غیرقانونی، هک کردن، آزار و اذیت دیگران، تهیه و به‌اشتراک‌گذاری محتوای آسیب‌زا مانند پورنوگرافی، ارائهٔ اطلاعات و مشاوره‌های خطرناک مانند اطلاعات مربوط به

^۱ Children's Media Use and Attitudes, available at: < <https://www.ofcom.org.uk/research-and-data/media-literacy-research/childrens>>, last visited on (13.8.2021).

^۲ Osad'an, Robert, Hanna, Hanna, "The Effects of the Media on Self-Esteems of Young Girls", *Acta Technologica Dubnicae*, Volume 5, 2015, Issue 1, p5.

^۳ <https://www.ipsos.com/ipsos-mori/en-uk/examining-safety-children-online-across-europe>>, last visited on (22.12.2021).

روش‌های خودکشی و اختلالات اشتها.^۱

۱.۴. تهدید در سطح قرارداد و توافق (کودک به‌مثابه مصرف‌کننده)

این نوع تهدید که گاهی از آن به‌عنوان تهدید مربوط به مصرف‌کننده یاد می‌شود، به‌طور مستقیم و غیرمستقیم ارائه‌دهندگان خدمات دیجیتال و کودکان را به یکدیگر مرتبط می‌سازد و نشان‌گر وضعیت رو به رشد تجاری‌سازی داده‌های شخصی کودکان و در نهایت پردازش داده‌های ایشان است. در این سطح از تهدید کودکان وارد توافقاتی می‌شوند که به دلیل پیچیده و نامتناسب بودن با سن و یا نوع طراحی سایت و محتوا قادر به درک آن نیستند. این توافقات در نهایت، منجر به سوءاستفاده تجاری یا دسترسی به کالاهای نامناسب برای کودکان مانند چاقو، مواد مخدر و... می‌شود.^۲ همچنین در وضعیت برخط، کودک به دلیل عدم توانایی در پیش‌بینی عواقب احتمالی افشای اطلاعات ممکن است خود به افشای اطلاعات در قالب ثبت اطلاعات شخصی در کوکی‌ها به‌هنگام ثبت‌نام در سایت‌های مختلف یا ارائه داوطلبانه اطلاعات اقدام نمایند. عدم آگاهی و مهارت نسبت به بدافزارها و جاسوس‌افزارها نیز حریم خصوصی و داده‌های شخصی کودکان را تهدید می‌کند.^۳ دزدی هویت، جعل و کلاهبرداری، اخاذی، تهدیدهای امنیتی، فیشینگ، قاچاق با هدف استثمار جنسی، جریان سوءاستفاده جنسی از کودکان از مهم‌ترین مصادیق می‌باشند.^۴

۲. راهبردهای مقابله با آسیب‌ها در فضای مجازی

برخی ویژگی‌های فضای مجازی از جمله ناشناختگی افراد، فرازمانی و فرامکانی بودن، وجود محتوای مجرمانه یا آسیب‌زا باعث شده تا این محیط افزون بر مزایا، معایب و آسیب‌های بسیاری برای کودکان و نوجوانان داشته باشد که با توجه به گستردگی و تنوع باید بتوان با اقدام‌های پیشگیرانه مختلف و تنبیهی با آن‌ها مقابله نمود.

۲.۱. بالابردن سواد رسانه‌ای؛ سازوکار پیشگیرانه اجتماعی

یکی از سازوکارهای پیشگیری اجتماعی، به‌عنوان یکی از انواع پیشگیری بلندمدت و پایدار، آموزش و آگاهی‌بخشی به افراد جامعه اعم از بزه‌کاران یا بزه‌دیدگان بالقوه است. آموزش و توانمندسازی والدین و مربیان در منزل و مدرسه برای ایفای نقش نظارت و مراقبت از کودکان و نوجوانان و نیز، ارتقای سواد رسانه‌ای و مهارت‌افزایی کودکان و نوجوانان^۵ از مهم‌ترین سازوکارهایی است که در کلیه کشورهای دنیا و نیز در سند صیانت مورد توجه قرار گرفته است؛ کشورهای اتحادیه اروپا نیز بر این نظر هستند که با افزایش استفاده و فعالیت کودکان در فضای مجازی به جای محدودسازی دسترسی کودکان (فیلترینگ) می‌توان از اقدام‌های مؤثری همچون آگاه‌سازی استفاده نمود. در این میان، کودکانی که در محل سکونت خود دسترسی به اینترنت ندارند و به این دلیل از مکان‌های عمومی مانند کتابخانه‌ها، کافی‌نت‌ها و...

^۱ Livingstone, Stoilova, **The impact of digital experiences on adolescents with mental health vulnerabilities**, available at: < <https://blogs.lse.ac.uk/medialse/2021/12/13/the-impact-of-digital-experiences-on-adolescents-with-mental-health-vulnerabilities/>>, last visited on (22.12.2021), p12.

^۲ Council of Europe(2018). "Guidelines to respect, protect and fulfil the rights of the child in the digital environment - Recommendation CM/Rec(2018)7 of the Committee of Ministers", available at: <https://edoc.coe.int/> last visited: 13.11.2022.

^۳ European commission, Op.cit, p7.

^۴ Ronchi, Elettra, Robinson, Lisa, Op.cit, p187.

^۵ وفق بند ۱۳ سند تبیین الزامات شبکه ملی اطلاعات مصوب ۱۳۹۵/۰۹/۲۰، یکی از اهداف مهم سند، پشتیبانی از آموزش، فرهنگ‌سازی عمومی و ارتقای سواد دیجیتال و رسانه‌ای آحاد مردم و کاربران داخلی است.

استفاده می‌کنند، باید از بیشترین سطح آگاهی برخوردار شوند^۱ و هم‌زمان والدین و سایر مراقبان آن‌ها نیز باید در این راستا، توانمند شوند. وفق قانون حفاظت از کودکان در اینترنت مصوب ۲۰۰۰ در ایالات متحده امریکا، مدارس و کتابخانه‌هایی که از تخفیف‌های اینترنت استفاده می‌کنند یا تحت قانون خدمات موزه و کتابخانه کمک‌های خاصی دریافت می‌کنند، باید سیاست ایمنی اینترنت- استفاده از نرم‌افزار فیلتر در رایانه‌هایی است که به اینترنت دسترسی دارند- را بپذیرند. مدارس مشمول این قانون نیز، باید: (۱) سیاست‌های ایمنی اینترنت شامل نظارت بر فعالیت‌های برخط کودکان داشته باشند؛ (۲) آموزش‌های صحیح در مورد رفتارهای برخط مناسب، از جمله تعامل با سایر افراد در وبسایت‌ها، شبکه‌های اجتماعی و اتاق‌های چت به کودکان ارائه و اقدام به آگاهی‌رسانی و پاسخ مناسب به رفتارهایی مانند آزار سایبری ارائه دهند.

۲.۲. توانمندسازی و هشیارنمودن والدین و مربیان مدرسه

محیط دیجیتال به‌طور مداوم در حال تکامل و گسترش است و شامل اطلاعات و تعاملات فناوری مانند شبکه‌های دیجیتال، محتواها، خدمات، کاربردها، ابزار و محیط‌های به هم متصل، فضای مجازی، هوش مصنوعی، رباتیک، سیستم‌های خودکار، تحلیل الگوریتم‌ها و داده‌های بیومتریک است. از این‌رو برگزاری کلاس‌های آموزشی و سمینار برای خانواده‌ها و آموزش مداوم معلمان و مربیان در مدرسه با توجه به سرعت بالای تحولات در عرصه فناوری اطلاعات و ارتباطات و ارتقای دانش ایشان درخصوص گونه‌های متنوع خطرات و آسیب‌های این فضا برای تمامی کودکان از جمله کودکان توان‌یاب^۲ یکی از روش‌های مهم برای ایفای وظیفه حمایت و مراقبت آنان است.^۳ در کشورهایی مانند ژاپن و انگلستان برنامه‌های دیگری مانند پیش‌بینی واحدهای درسی همچون آموزش فناوری اطلاعات و ارتباطات که گامی مهم در راستای آموزش «شهروندی دیجیتال» است، مدنظر قرار گرفته است.^۴ همچنین، در کشور پرو در سال ۲۰۱۱ براساس قانون، بر محیط امن در مدارس تأکید شده است. در این قانون بر لزوم حضور یک روان‌شناس برای پاسخ‌گویی به کودکان و پیشگیری از خشونت در فضای مجازی و واقعی تصریح شده است.^۵

۲.۳. ارتقای سواد دیجیتال کودکان و نوجوانان؛ آموزش پایدار

یکی از مهم‌ترین روش‌های پیشگیری از ورود آسیب به کودکان و نوجوانان در فضای مجازی خودتنظیمی به معنای آموزش مناسب به کودکان برای چگونگی استفاده از فضای مجازی و مراقبت از خویش در برابر آسیب‌های روزافزون آن

۱. بادامی، محمد مهدی، **کودکان آنلاین و حق آنان بر امنیت همه‌جانبه در فضای مجازی، با تأکید بر لزوم قانون‌گذاری در این زمینه: چالش‌ها و راهکارها**، چاپ اول، تهران: انتشارات پژوهشگاه قوه قضائیه، ۱۳۹۹، ص ۱۵۶.

۲. European Commission, Children's rights in the digital environment: Moving from theory to practice, Best-practice guideline, December 2021, p 28.

۳. راهگشا، امیرحسین، ایمان موسوی، محمدرضا علوی اردکانی، **پیشگیری رشدمدار از بزهکاری کودکان و نوجوانان در فضای سایبر**، نشریه آفاق علوم انسانی، بهمن ۱۳۹۶، شماره ۱۰، ص ۹.

Burns, Tracey, Gottschalk, Francesca, "Educating 21st Century Children EMOTIONAL WELL-BEING IN THE DIGITAL AGE", OECD, 2019, p244.

۴. زاهدنیا، محمدحسن، **سیاست‌ها و راهبردهای کودک و نوجوان در کشورهای غیراسلامی**، <<http://koodak.tv/4151>>، (۲۵/۱۴۰۰/۳)، ص ۹.

۵. بادامی، محمد مهدی، **کودکان آنلاین و حق آنان بر امنیت همه‌جانبه در فضای مجازی، با تأکید بر لزوم قانون‌گذاری در این زمینه: چالش‌ها و راهکارها**، چاپ اول، تهران: انتشارات پژوهشگاه قوه قضائیه، ۱۳۹۹، ص ۱۶۴.

است.^۱ چارچوب حمایتی برای تحقق خودتنظیمی مشارکتی در گردهمایی روز اینترنت ایمن ۲۰۱۷ شامل اقدام‌هایی مانند توانمندسازی کاربران برای ارتقای استفاده از ابزارهای کنترل والدین، دسته‌بندی محتوا و دیگر ابزارهای ایمنی برخط و در دسترس قراردادن ابزارهای گزارش‌دهی و ارتقای شاخص‌های اعلان و بازخورد، خودآگاهی و افزایش دسترسی به محتوای برخط مثبت، آموزشی و متنوع و مشارکت در افزایش همکاری و توجه به ورودی‌های مرتبط از سازمان‌های مردم‌نهاد و غیرانتفاعی، جامعه مدنی و نهادهای حاکمیتی ملی و منطقه‌ای اروپا و سازمان‌های بین‌المللی است. به این ترتیب، توانمندسازی کودکان، کاربران و استفاده از ظرفیت‌های جامعه مدنی در کنار آموزش، مورد توجه قرار گرفته است.

دولت‌ها باید سواد دیجیتال شامل سواد اطلاعات و آموزش شهروندی دیجیتال را توسعه دهند و تضمین نمایند.^۲ آموزش سواد دیجیتال باید از سال‌های اولیه و متناسب با ظرفیت‌های در حال تکامل ایشان در برنامه درسی کودکان گنجانده شود.^۳ آگاه‌سازی و ارائه اطلاعات به کودکان از مهم‌ترین سرمایه‌گذاری‌ها در راستای حمایت از کودکان و تحقق حق بر امنیت کودکان در فضای مجازی است. این آگاهی‌بخشی و ارائه اطلاعات پیشگیرانه می‌تواند به صورت پیام‌های امنیتی باشد که براساس تجزیه و تحلیل دقیق خطرها و آسیب‌های فضای مجازی با مشارکت کودکان تهیه و منتشر می‌شود تا تأثیر خود را در ایجاد امنیت سایبری کودکان بگذارد. از دیدگاه یونیسف، مهم‌ترین پیام‌های اطلاعاتی در راستای آگاهی‌بخشی در خصوص موضوعاتی از قبیل حق کودک بر دریافت اطلاعات، حمایت از حریم خصوصی سایبری، نحوه استفاده از اینترنت و امنیت سایبری است.

ارتقای مهارت‌های خودکنترلی، آموزش شناسایی محتوای نامناسب،^۴ انتخاب‌های هوشمندانه برخط، تقویت توانایی تفسیر محتوای اینترنتی، تقویت مهارت‌های تفکر انتقادی، شناسایی اطلاعات گمراه‌کننده، درک خطرات برخط و انعطاف‌پذیری، ایجاد شاخص‌های سنجش سواد اینترنتی مانند آنچه که در ژاپن وجود دارد و نیز توزیع جزوه‌ها و بروشورهای آموزشی رایگان در مدارس مانند مدارس ترکیه^۵ از جمله شیوه‌های افزایش مهارت کودکان و نوجوانان است. یکی از روش‌های قابل توجه در برخی کشورها مانند ژاپن و کره جنوبی در این راستا، برپایی کمپ‌ها و اردوگاه‌های ترک اعتیاد برخط است که با جداسازی کودکان و نوجوانان از گوشی تلفن همراه و رایانه یا تبلت، آنان را به سمت بازی‌های جمعی، پیوستن به فعالیت‌های باز و ورزش‌های تیمی سوق می‌دهد. بنابر برخی آمارها در ژاپن حدود ۸/۰۳٪ از کودکان و نوجوانان اعتیاد اینترنتی شدید دارند که منجر به اختلال خواب یا سایر اختلال‌ها در آن‌ها شده است و برپایی این کمپ‌ها برای مقابله با چنین مشکلاتی در آنان است.^۶

۱. زاهدنیا، محمدحسن، پیشین، ص ۴.

۲. Burns, Tracey Op.cit, p 211.

۳. وفق پروژه «مشاوره، طراحی و راه‌اندازی گوهر حوزه صیانت از کودکان و خانواده توسط سازمان در اینترنت کوا (سامانه ملی اینترنت و کودک). فناوری اطلاعات مصوب ۱۳۹۵، برنامه‌های اجرایی مدنظر این پروژه، شامل اجرای کارگاه‌های دانش‌آموزی آشنایی با آسیب‌های فضای مجازی، تولید کتاب، کتاب مصور برای کودکان، مقالات علمی، طراحی و راه‌اندازی وب‌سایت کوا و تولید محتوای چندرسانه‌ای است. این پروژه براساس برنامه حفاظت از کودکان اتحادیه اروپا (CEOP) اجرا شده و در کشورهایی مانند انگلستان با همکاری پلیس و مرکز حمایت از کودکان در فضای مجازی طی مدت فعالیتش با مقابله با بارگذاری مطالب مستهجن و نامناسب برای کودکان، «توانسته است مطالب حاوی سوءاستفاده از کودکان در انگلستان را از ۱۸ درصد در سال ۱۹۹۷ به ۱ درصد در سال ۲۰۱۰ کاهش دهد. برای اطلاعات بیشتر، رک: <https://books.google.com>

۴. حسینی، محمدرضا، **مسئولیت دولت‌ها و سازوکارهای حمایت از حقوق کودک در فضای مجازی**، نشریه حقوق کودک، ۱۳۹۸، شماره ۴، ص ۴۶.

۵. Guvenlicocuk.org.tr, last visited on (10.8.2021).

۶. زاهدنیا، محمدحسن، پیشین، ص ۱۹.

۲.۴. سازوکارهای فنی - وضعی؛ سازوکار پیشگیری موقعیت مدار

استفاده از ابزارهای پیشگیری وضعی یا موقعیت مدار نیز یکی از راهبردهای حمایت و مراقبت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی است که عموماً از طریق دولت‌ها یا نهادهای متولی یا از رهگذر نظارت و مراقبت والدین انجام می‌شود. می‌توان گفت واگذاری نظارت به والدین شامل سه شیوه فیزیکی، سخت‌افزاری و نرم‌افزاری است. در ماده ۱ طرح صیانت از کاربران در فضای مجازی نیز، پیام‌رسان‌ها موظف شده‌اند در چارچوب سند صیانت، قابلیت نظارت والدین و امکان رده‌بندی و پالایش محتوای متناسب با کودک و نوجوان را فراهم آورند. ابزارهای کنترل والدین به‌طور عمده در دو سطح سخت‌افزار (سیم کارت،^۱ مودم و...) و نرم‌افزار (سیستم عامل و برنامه کاربردی) عرضه و پیاده‌سازی می‌شوند و این امکان را در اختیار والدین قرار می‌دهند که بتوانند بر حضور فرزندانشان در فضای مجازی مدیریت، نظارت و برنامه‌ریزی کنند.^۲ از آنجا که کنترل مستقیم والدین می‌تواند سبب آسیب‌های جدی به روان فرزندان و سلب اعتماد بین والدین و فرزندان شود، در ایران نیز همچون، بسیاری از کشورها نرم‌افزارها و برنامه‌هایی^۳ برای کنترل غیرمستقیم فرزندان از سوی والدین طراحی شده است.^۴ از جمله ویژگی‌های مشترک این نرم‌افزارها و برنامه‌ها، محدود نمودن برخی محتویات، اعمال محدودیت زمانی برای استفاده کودکان از اینترنت، نمایش مکان، نمایش فعالیت‌ها، امکان کنترل تماس‌ها و پیامک‌های ورودی و خروجی، نمایش تاریخچه مرورگرها، امکان پاک کردن اطلاعات دستگاه از راه دور، امکان روشن و یا خاموش نمودن صفحه نمایش از راه دور، مسدودسازی برنامه‌ها و وبسایت‌ها و ... است که می‌تواند در کنار سایر شیوه‌ها مانند خطوط تلفنی مشاوره یا گزارش‌دهی در پیشگیری از ورود آسیب‌ها تأثیرگذار باشد.

۲.۵. پیش‌بینی خطوط تلفن تماس اضطراری و مشاوره

خطوط تماس اضطراری برای دریافت گزارش‌های مربوط به ارتکاب جرم در فضای مجازی، به‌ویژه موارد سوءاستفاده جنسی یا پورنوگرافی از کودکان و نوجوانان، یکی از راهکارهایی است که در بیشتر کشورها و همچنین، در سند صیانت در بند ۴-۹ قسمت د مورد اشاره قرار گرفته است. مثلاً در ایالات متحده آمریکا، بزه‌دیدگان با یکی از گروه‌های حامی بزه‌دیدگان برخط، از جمله گروه «تلاش برای توقف سوءاستفاده برخط»^۵ یا «فرشتگان سایبر»^۶ برای یاری، پشتیبانی و راهنمایی پیرامون برخی آسیب‌ها، مانند مزاحمت سایبری مشورت نمایند. به نظر برخی نظریه‌پردازان در این زمینه، فرشتگان سایبر، مسلماً، بهترین نهاد شناخته‌شده در زمینه اینترنت و یکی از بزرگ‌ترین گروه‌های حامی بزه‌دیدگان در

۱. براساس مصوبه صیانت از کودکان و نوجوانان در خدمات تلفن همراه باند پهن، اپراتور موظف است سیم کارت کودک و نوجوان با قابلیت دسترسی به بسته‌های خدماتی جذاب تلفن همراه باند پهن متناسب با گروه‌های سنی آن‌ها ارائه کند.

۲. کنترل‌ها به چند دسته تقسیم‌بندی می‌شوند؛ پالایش محتوا که محتوا را براساس سن فرزند محدود می‌کند، کنترل‌های کاربردی یا اعمال محدودیت زمانی و دسترسی، مدیریت استفاده از اینترنت یا رایانه که به معنای محدود نمودن قابلیت‌های استفاده از اینترنت یا رایانه براساس زمان، محتوا یا سن فرزند است و در نهایت، نظارت که دربردارنده مشاهده موقعیت مکانی و نوع فعالیت و دسترسی‌های کودکان و نوجوانان است.

۳. از جمله برخی از مهم‌ترین نرم‌افزارها و برنامه‌ها در این خصوص در ایران، می‌توان به نرم‌افزار «امین یا انارستان»، «دنیای دُرسا»، «نرم‌افزار کنترل والدین سانیا»، محصول شرکت آروکو فناوران پیشگام، «سامانه مراقبت از خانواده در دنیای مجازی (sfp)»، «برنامه کنترل فرزند شقایق»، «برنامه کنترل تماس و پیامک فرزند، محصول گروه شارکو» نام برد. از جمله نرم‌افزارهای کنترل والدین رایج در دنیا، qustodio، webwatcher، Net Nanny، PC Pandora، SafeKiddo، Spyagent، Salfeld Child Control است.

۴. وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات، **ابزارهای کنترل والدین**، ۱۳۹۶، last visited on (22.12.2021). https://www.ict.gov.ir/ICTContent/media/image/2017/10/52768_orig.pdf

۵. Working to Halt Online Abuse (WHOA).

۶. Cyber Agnells.

دنیا است.^۱

وفق «مصوبه ضوابط صیانت از کودکان و نوجوانان در خدمات تلفن همراه باند پهن» که جزء مصوبات کمیسیون تنظیم مقررات محسوب می‌شود، در جلسه ۲۰۳م، شماره‌های ۱۲۳ و ۱۱۰ برای تماس اضطراری و گزارش‌دهی در نظر گرفته شده است. البته، ناگفته پیداست که با توجه به عمومی بودن این شماره‌ها که یکی اختصاص به موارد همسرآزاری و کودک‌آزاری دارد و دیگری برای گزارش فوری کلیه جرایم، به‌ویژه، در فضای واقعی است، باید مانند سایر کشورها خطوط تلفن ویژه ۲۴ساعته با پشتیبان‌های متخصص برای گزارش‌دهی مورد جرم یا تخلف در فضای مجازی در نظر گرفته شود. مثلاً، در آلبانی شماره ۱۱۶ و در اتریش شماره ۱۴۷ برای گزارش موارد زورگویی اینترنتی، زورگویی از طریق تلفن همراه، محتوای غیرمجاز در اینترنت و پیامک‌ها اختصاص داده شده است.^۲ امروزه، به‌منظور افزایش حمایت از کودکان از طریق ایجاد سازوکار گزارش‌دهی توسط مردم در فضای مجازی، می‌توان از ظرفیت و توانایی شبکه‌های اجتماعی استفاده نمود. زیرا بدون تردید، گزارش‌دهی برخط می‌تواند تأثیر قابل توجهی را در فرایند انتقال اطلاعات و گسترش آن داشته باشد. همچنین، کمیته حقوق کودک نیز تأکید فراوانی بر اجرای این سازوکار دارد، به گونه‌ای که توصیه می‌کند همه کشورهای عضو کنوانسیون حقوق کودک باید سیستم گزارش‌دهی قابل دسترسی را به‌منظور گزارش هرگونه خشونت علیه کودکان اجرایی نمایند. از آنجا که نظارت همه‌جانبه برای پلیس با دشواری‌های زیادی همراه است، استفاده از ظرفیت مشارکت مردمی در این بخش بسیار سودمند است. تحقق این امر مستلزم افزایش سطح دانش و آگاهی شهروندان نسبت به عواقب پیام‌هایی است که در فضای مجازی تولید می‌شود و هم‌زمان، فراخوان پلیس برای جلب مشارکت‌های مردمی در فضای مجازی پیشنهاد می‌شود. با این اوصاف، پلیس فتا نقش کلیدی در حمایت از کودکان بزه‌دیده در شبکه‌های مجازی خواهد داشت.^۳

خطوط تلفنی مشاوره برخط یا پیش‌بینی وبسایت‌های مشاوره نیز یکی دیگر از سازوکارهای مراقبتی از کودکان و نوجوانان و حفاظت از آنان در فضای مجازی است. در سند صیانت نیز این مسئله در بند ۴-۸ قسمت د پیش‌بینی شده است. با توجه به تخصصی بودن مسائل مربوط به فضای مجازی و مشکلات ناشی از آن، برقراری خطوط تماس یا وبسایت‌های مشاوره با حضور متخصصان و پاسخ‌دهی به پرسش‌های مختلف در این راستا، اقدام لازمی است. در سند مزبور، به راه‌اندازی خطوط تماس ارزان برای کمک به خانواده‌ها، کودکان و نوجوانان اشاره شده است. تماس با این خطوط در اغلب کشورها رایگان است. همچنین، در این بند و بند ۳-۷ به کودکان در معرض خطر اشاره شده است.

۲.۶. جرم‌انگاری و حمایت قانونی؛ سازوکار پیشگیرانه کیفری

تصویب و به‌روز نمودن قوانین و مقررات ملی مطابق با استانداردهای بین‌المللی حقوق بشر و حقوق مندرج در کنوانسیون حقوق کودک و پروتکل‌های اختیاری آن یکی از مواردی است که به آن تأکید شده است.^۴ پرداختن به فضای مجازی در

۱. رستمی تبریزی، لمیاء، سودابه رضوانی و مرضیه آقا میرسلیم، *مزارعت سایبری، گونه‌شناسی، علت‌شناسی و بزه‌دیده‌شناسی* در: نجفی ابرنآبادی، علی حسین (زیرنظر)، *دایره‌المعارف علوم جنایی*، کتاب دوم، انتشارات میزان، چاپ دوم، ۱۳۹۵، ص ۱۸۹.

۲. وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات، *ابزارهای کنترل والدین*، ۱۳۹۶ last visited on

(22.12.2021). https://www.ict.gov.ir/ICTContent/media/image/2017/10/52768_orig.pdf ص ۳۴.

۳. منصورآبادی، عباس، محمود میرخلیلی و هادی کرامتی معز، *پیشگیری از بزه‌دیدگی کودکان در شبکه‌های اجتماعی مجازی با تأکید بر نقش نظارتی شورای عالی فضای مجازی و پلیس فتا*، فصلنامه علمی مطالعات بین‌المللی پلیس، دوره دوازدهم، ۱۴۰۰، شماره ۴۶، ص ۴۶.

۴. General comment No. 25 (2021) on **children's rights in relation to the digital environment**, available at: < →

سال‌های اخیر در ایران نیز مورد توجه قرار گرفته، به گونه‌ای که در لوایح و طرح‌های مختلف مجلس یا قانون برنامه ششم توسعه نیز به این مسئله توجه شده و در کنار ضرورت مراقبت از کودکان و نوجوانان و سایر اقشار آسیب‌پذیر،^۱ به هوشمندسازی مدارس^۲ نیز پرداخته شده است. به نظر می‌رسد، ضرورت‌های حفظ و صیانت از حقوق کاربران از جمله کودکان در فضای مجازی نباید به عنوان مستمسک نقض حق دسترسی عموم به اینترنت یا برخی نرم‌افزارها و پیام‌رسان‌های خاص باشد.

حمایت قانونی از بزه‌دیدگی کودکان در فضای مجازی و ایجاد سازوکار قانونی سلامت محتوا در راستای پیشگیری از ورود آسیب‌های مختلف آن به کودکان و نوجوانان، یکی دیگر از شیوه‌های مورد تأکید در اسناد و مقررات مختلف است.^۳ در ایران، قوانین و مقررات مربوط به جرم‌انگاری در حوزه حمایت از کودکان و نوجوانان، به لحاظ کمی و کیفی چندان فراوان نیست و افزون بر سند صیانت، در قانون حمایت از اطفال و نوجوانان، مواردی چون تشویق به خودکشی یا آنچه که مشاوره‌های مجرمانه نامیده می‌شود یا برخی جرایم جنسی مورد توجه قرار گرفته است. مثلاً، افزون بر سند صیانت در بندهای ماده ۱، مواردی چون فحشا، هرزه‌نگاری در بند ۹ ماده ۱۰ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان ۹۹، «برقراری ارتباط با طفل و نوجوان در فضای مجازی به منظور هرگونه آزار جنسی یا ارتباط جنسی نامشروع به یکی از مجازات‌های درجه شش قانون مجازات اسلامی» محکوم می‌شود. در ماده ۱۴ این قانون نیز به تأسی از ماده ۱۵ قانون جرایم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۸، فراهم نمودن یا تسهیل موجبات ارتکاب به خودکشی طفل یا نوجوان به هر نحو، بسته به آثار آن مجازات مختلفی دارد. بند ب ماده ۱۵ قانون جرایم رایانه‌ای، رویکرد موسّع‌تری دارد و ویژه اطفال و صرف خودکشی نیست. در ایران در برهه‌های زمانی مختلف، چالش‌هایی چون «نهنگ آبی» و «مومو» در تشویق کودکان و نوجوانان به خودکشی یا حتی منتهی شدن به آن بار دیگر این مسئله را پررنگ و اهمیت آن را دوچندان نمود. وفق یافته‌های یک نظرسنجی از ۱۵۶۰ نوجوانان ۱۰ تا ۱۷ ساله در ایالات متحده آمریکا، پس از تعدیل عوامل خطر مشخص شد که افرادی که از وب‌سایت‌های مشوق خودکشی و صدمه به خود بازدید نموده بودند، احتمال وجود افکار خودکشی به ترتیب ۷ و ۱۱ برابر بیشتر بود.^۴ حفظ حریم خصوصی و عدم افشای اطلاعات کودکان و نوجوانان نیز ارزش بسیار مهمی است که مورد حمایت قرار گرفته است. در ماده ۱۹ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان^۵ نیز این مسئله مورد جرم‌انگاری قرار گرفته است. در اکثر موارد،

last visited on (19.8.2021), p 6. <<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRC/Pages/GCChildrensRightsRelationDigitalEnvironment.aspx>>

۱. قسمت الف بند ۱۷ «بخش‌های اول و دوم سند راهبردی جمهوری اسلامی در فضای مجازی»، مصوب ۱۴۰۰/۰۳/۱۷ شورای عالی فضای مجازی نیز توجه به اقشار و گروه‌های اجتماعی خاص اعم از کودکان، نوجوانان، سالمندان، کم‌توانان جسمی و ذهنی مورد توجه قرار گرفته است.

۲. ماده ۶۹ قانون برنامه ششم توسعه مقرر می‌دارد: «وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات (سازمان فناوری اطلاعات) با رعایت مصوبات شورای عالی فضای مجازی مکلف است با همکاری وزارت آموزش و پرورش تا پایان سال دوم اجرای قانون برنامه هوشمندسازی مدارس، امکان دسترسی الکترونیک (سخت‌افزاری - نرم‌افزاری و محتوا) به کتب درسی، کمک آموزشی، رفع اشکال، آزمون و مشاوره تحصیلی، بازی‌های رایانه‌ای آموزشی، استعدادسنجی، آموزش مهارت‌های حرفه‌ای، مهارت‌های فنی و اجتماعی را به صورت رایگان برای کلیه دانش‌آموزان شهرهای زیر بیست‌هزار نفر و روستاها و حاشیه شهرهای بزرگ فراهم نماید. دولت برای تأمین هزینه‌های این ماده می‌تواند از مشارکت بخش غیردولتی استفاده نماید. هزینه‌های مذکور به‌عنوان هزینه‌های قابل قبول مالیاتی تلقی می‌شود.»

۳. حسینی، محمدرضا، **مسئولیت دولت‌ها و سازوکارهای حمایت از حقوق کودک در فضای مجازی**، نشریه حقوق کودک، ۱۳۹۸، شماره ۴، صص ۴۸-۴۹.

۴. Moore, Melinda, et al. (2013), "Challenges and opportunities for suicide bereavement research: The experience of ethical board review", *Crisis: The Journal of Crisis Intervention and Suicide Prevention*, 34(5), pp 297-304.

۵. وفق این ماده، هرکس هویت یا اطلاعات و اسرار طفل یا نوجوان بزه‌دیده یا در وضعیت مخاطره‌آمیز را افشا یا جزئیات جرم ارتكابی توسط طفل و نوجوان یا علیه وی را از طریق رسانه‌های گروهی و یا با توزیع، تکثیر، انتشار و نمایش فیلم یا عکس و مانند آن تشریح کند، به‌گونه‌ای

تعرض به جنبه‌های مختلف حریم خصوصی اطفال، زمینه‌ساز بزه‌دیده واقع شدن و انواع سوءاستفاده، آزاروآذیت و بهره‌کشی از آنان می‌شود. در این راستا، اهمیت صیانت از حریم خصوصی کودکان و نوجوانان به اندازه‌ای است که کنوانسیون حقوق کودک ۱۹۸۹، پیش از پرداختن به موضوعاتی مانند حمایت از کودک در برابر استثمار و سوءاستفاده جنسی از کودکان، مواد مخدر، شکنجه و هرگونه سوءرفتار و کودک‌آزاری، ماده ۱۶ را به حفظ حریم خصوصی کودک^۱ اختصاص داده است.^۲ همچنین، در کشورهایی مانند ایالات متحده آمریکا، با وضع قوانینی همچون قانون «حفاظت از حریم شخصی کودکان»^۳ بر اهمیت حمایت از حریم خصوصی و امنیت اطلاعات آنان، تأکید شده است. وفق این قانون، اطلاعات شخصی کودکان ۱۲ سال و پایین‌تر باید حفاظت شود و کسی حق اطلاع یا فروش آن‌ها را ندارد. اگر پایگاه یا ارائه‌کننده خدمات به این اطلاعات نیاز داشته باشد، باید رضایت والدین یا سرپرست کودک را اخذ نمایند.

۲.۷. جلب مشارکت سایر کنش‌گران

استفاده از ظرفیت‌های بخش غیردولتی یا خود نوجوانان متخصص و علاقه‌مند در زمینه‌هایی مانند تولید محتوا یا توزیع آن، یکی از مواردی است که در بیشتر کشورهای دنیا و از جمله در سند صیانت به آن اشاره شده است. در بندهای ۳-۴ و ۳-۸ ماده ۳ سند تحت عنوان سیاست‌های کلان، به این امر توجه شده است. مثلاً، در اتریش وبسایت اینترنت امن‌تر بستری را که در آن کودکان و جوانان می‌توانند دیدگاه‌های خویش را بیان و تبادل دانش و تجربیات مربوط به استفاده از فناوری‌های برخط نمایند، فراهم می‌کند و در طراحی اقدام‌های آگاهی‌رسانی و ابزارها مشارکت می‌کنند. پلتفرم جوانان شامل سه عنصر مشارکتی کارشناسان و سفیران جوان، گروه‌های تمرکز جوانان و نظارت بر اینترنت آنان است.^۴ این مسئله سبب شده است که موفقیت‌های کلیدی و مهمی به دست آید؛ از جمله این که نه نفر از هر ده کودک در اتریش با مراکز خطوط تلفنی مشاوره آشنایی پیدا نموده‌اند، کارگاه‌های آموزشی در سراسر کشور برگزار می‌شوند، مطالب آگاهی‌بخش و نوآورانه شامل دستورالعمل‌های حفظ حریم خصوصی، آموزش‌های ویدئویی برای کودکان و نوجوانان فراهم شده‌اند.^۵ به نظر می‌رسد هدف از مشارکت کودکان، نوجوانان و جوانان، تشویق آنان به مشارکت فعال و تعاملی در استفاده خلاق و مسئولانه از اینترنت است؛ به گونه‌ای که آنان بر روی محتوا و تولید آن و بهبود مهارت‌های رسانه‌ای نیز تأثیرگذار باشند. در کشورهای دیگر اروپا، مانند فنلاند، بلژیک، دانمارک و... نیز مرکز اینترنت امن‌تر فعال و در حال جلب نظر و مشارکت نوجوانان است. برای مثال، این مرکز پذیرفته است که دیدگاه‌ها و نقطه‌نظرهای کودکان و جوانان، اهمیت کلیدی در یک کمپین آگاهی‌رسانی موفق و توسعه منابع آموزشی دارد. در سال ۲۰۱۶، مجموعه‌ای از جوانان ۱۳ تا ۱۷ ساله، به بحث‌های عمومی در مورد رفتار برخط کودکان و نوجوانان برای دستیابی آنان به آگاهی بیشتر، در مورد نیاز به تفکر

که موجب تجری دیگران، اشاعه جرم، آموزش شیوه ارتکاب آن یا بروز هرگونه ضرر یا آسیب به طفل یا نوجوان یا خانواده وی شود، به مجازات حبس درجه شش قانون مجازات اسلامی محکوم می‌شود...

۱. وفق این ماده، ۱- در امور خصوصی، خانوادگی، یا مکاتبات هیچ کودکی نمی‌توان به صورت خودسرانه یا غیرقانونی دخالت یا هتک حرمت نمود. ۲- کودک در برابر این گونه دخالت‌ها یا هتک حرمت‌ها مورد حمایت قانون قرار دارد.

۲. محسنی، فرید، سهم کودکان و نوجوانان از حمایت کیفری در فضای مجازی و حقیقی، آموزه‌های حقوق کیفری، دوره جدید، ۱۳۹۰، شماره ۱، ص ۱۴۱.

۳. Children's Online Privacy Protection Act 1998.

۴. وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات، ابزارهای کنترل والدین، ۱۳۹۶، last visited on (22.12.2021) ، https://www.ict.gov.ir/ICTContent/media/image/2017/10/52768_orig.pdf ص ۳۵.

۵. همان.

انتقادی از رفتار دیجیتال خود و ارائه توصیه‌هایی در مورد این که چگونه والدین و نوجوانان با رسانه‌های دیجیتال در ارتباط باشند، پرداختند. تمرکز اصلی بر روی آماده‌سازی توصیه‌نامه، در مورد سواد رسانه‌ای برای گروه‌های مختلف هدف، شامل سیاستمداران، والدین، متخصصان و به‌ویژه، کودکان و نوجوانان است؛ هرچند که سایر ابزارها مانند ایجاد زیرساخت‌های لازم نیز از اهمیت شایانی برخوردار است.

۲.۸. ایجاد زیرساخت‌های مناسب و محیط‌های صیانت‌شده خاص

ایجاد زیرساخت‌های مناسب، حمایت از ارائه‌دهندگان محتوا و خدمات فضای مجازی برای تولید محتوا اعم از تخصیص اعتبار ویژه به آنان و تشویق و رتبه‌بندی شرکت‌ها و اپراتورهای برتر در این راستا و طراحی نرم‌افزارها و سخت‌افزارهای ویژه کودکان و نوجوانان، ایجاد جویسگرهای ایمن و سالم مناسب کودکان، الزام پلتفرم‌ها و ارائه‌دهندگان محتوا و خدمات در محیط دیجیتال به صیانت از داده‌ها، نظارت، رده‌بندی و تفکیک محتوا و خدمات ویژه هر گروه سنی خاص از جمله دیگر حفاظت‌های ساختاری در مراقبت از کودکان و نوجوانان است.^۱

نتیجه‌گیری

مؤلفه‌های حمایت از کودک بر محورهای مشترکی مبتنی است که گرایش‌های کلی سیاست‌گذاری‌ها و راهبردها را مشخص می‌سازد. سیاست‌های عمومی باید تحول جایگاه و بازنمایی کودک را در نظر بگیرند. آگاه‌سازی و آموزش به والدین، امری ضروری برای حفظ روابط کودک و خانواده وی است که می‌تواند نشان‌دهنده جنبه‌های جدید نقش خانواده و اهمیت آن در عرصه حمایت از حقوق کودکان و حفاظت از آنان در برابر آسیب‌های کیفی و غیرکیفی این فضا باشد. کودک معاصر، در عصر دیجیتال، از جایگاهی تناقض‌آمیز میان بالاترین میزان توجه به حقوق وی از یک سو و ضرورت وجود نظارت و سرپرستی حمایت‌گر قرار دارد. به این ترتیب، دولت‌ها موظف‌اند از کودکان و نوجوانان، نه تنها در فضای واقعی، بلکه در فضای مجازی نیز حمایت کنند. هرچند که نخستین سیاست‌گذاری‌های عمومی، محدود نمودن مشارکت کودکان در فناوری‌های دیجیتال را پیشنهاد می‌کرد، اما امروزه، این فرضیه ساده‌انگارانه به نظر می‌رسد و نمی‌توان کاربردها و کارکردهای مفید و مثبت فناوری‌های دیجیتال در حوزه کودکان را نادیده گرفت. همچنین، ایجاد یک محیط دیجیتال که ضمن حمایت از کودکان، آن‌ها را توانمند سازد، شرط ضروری هرگونه سیاست‌گذاری است که قصد دارد کودکان را از مزایا و فرصت‌های ایجاد شده توسط فناوری دیجیتال بهره‌مند سازد. وجود یک مرجع یا نهاد متولی، یکی از سیاست‌ها و راهبردهای مهم در راستای پیشگیری از انجام امور موازی و تشتت در این خصوص است. برای شمول نتایج پراکنده در محیط دیجیتال برای حقوق کودکان لازم است دولت‌های عضو دولتی را که مأمور هماهنگی سیاست‌ها، فهرست راهنماها و برنامه‌های مربوط به حقوق کودکان است، در سازمان‌های دولتی ایجاد کنند تا از طریق تعامل با مدارس و بخش‌های مربوط به ارتباط فناوری و همکاری با تجار، جامعه مدنی، محیط‌های دانشگاهی و نهادها

۱. وفق بندهای مختلف ماده ۴ سند صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی زیرساخت‌های لازم پیش‌بینی شده است: ب- ایجاد محیط صیانت‌شده، ایجاد زیرساخت و خدمات پایه و پیشران ویژه محیط‌های صیانت‌شده مجازی اعم از احراز هویت، امکان دسترسی طبقه‌بندی‌شده، امکان نظارت اولیه، گزارش‌دهی، خدمات پرداخت و مقررات‌گذاری برای ترغیب دارندگان پروانه‌های ارایه خدمات ارتباطی و فناوری اطلاعات به توسعه زیرساخت و خدمات پایه در این محیط توسط وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات با همکاری نهادهای ذی‌ربط ظرف مدت شش ماه؛ تبصره: دارندگان پروانه ارائه خدمات ارتباطی ثابت و سیار می‌بایست ضمن پیاده‌سازی محیط/ محیط‌های مجازی صیانت‌شده در شبکه خود، دسترسی به محتوا و خدمات موجود در این محیط‌ها را به‌صورت ساده و ارزان فراهم نمایند. .

حقوق کودکان را در سطح میانی، ملی، منطقه‌ای و محلی تأمین نماید و در این راستا از کارشناسان دولتی و غیردولتی بهره گیرد. همچنین، چارچوب‌های سیاسی مانند شورای اروپا در حمایت از کودکان در برابر محتوای زیان‌آور و مهارت‌های سواد رسانه‌ای کودکان به سطح بالایی از هماهنگی‌های سیاسی در سطح منطقه‌ای دست یافته است. بنابراین، همکاری‌های بین‌المللی برای حفاظت برخط از کودکان مهم و ضروری است؛ امری که در بند و ماده ۴ سند صیانت نیز مورد تأکید قرار گرفته است.

منابع

کتاب

۱. بادامی، محمدمهدی، **کودکان آنلاین و حق آنان بر امنیت همه‌جانبه در فضای مجازی**، با تأکید بر لزوم قانون‌گذاری در این زمینه: چالش‌ها و راهکارها، تهران: انتشارات پژوهشگاه قوه قضائیه، چاپ اول، ۱۳۹۹.
۲. رستمی تبریزی، لمیاء سودابه رضوانی و مرضیه آقا میرسلیم، **مزاحمت سایبری، گونه‌شناسی، علت‌شناسی و بزه‌دیده‌شناسی**، در: نجفی ابرندآبادی، علی حسین (زیرنظر)، دایره المعارف علوم جنایی، کتاب دوم، چاپ دوم، تهران: انتشارات میزان، ۱۳۹۵.

مقاله

۳. ابوذری، مهنوش، **امکان‌سنجی مسئولیت کیفری اصحاب رسانه در خودکشی نوجوانان**، مجله مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دوره ۴۹، ۱۳۹۸، شماره ۲، صص ۳۱۱-۳۳۰.
۴. حسینی، محمدرضا، **مسئولیت دولت‌ها و سازوکارهای حمایت از حقوق کودک در فضای مجازی**، نشریه حقوق کودک، ۱۳۹۸، شماره ۴، صص ۳۳-۵۹.
۵. راهگشا، امیرحسین و ایمان موسوی و محمدرضا علوی اردکانی، **پیشگیری رشدمدار از بزهکاری کودکان و نوجوانان در فضای سایبر**، نشریه آفاق علوم انسانی، ۱۳۹۶، شماره ۱۰، صص ۱-۱۳.
۶. شریفی، مهدی، بیتا مرزبان و سمیه لبافی، **آسیب‌شناسی سیاست‌گذاری تولید محتوای فضای مجازی در ایران**، فصلنامه مدیریت دولتی، دوره ۱۰، ۱۳۹۷، شماره ۲، صص ۲۵۱-۲۶۸.
۷. ماندگار، مصطفی، رضا زارعی، مسعودرضا رنجبر صحرایی و مهرزاد رزمی، **استنادپذیری داده‌ها و سوابق الکترونیک در مقابل حقوق کودک در فضای مجازی**، نشریه حقوق کودک، ۱۳۹۹، شماره ۵، صص ۱۳-۴۲.
۸. محسنی، فرید، **سهم کودکان و نوجوانان از حمایت کیفری در فضای مجازی و حقیقی**، آموزه‌های حقوق کیفری، دوره جدید، ۱۳۹۰، شماره ۱، صص ۱۳۷-۱۷۰.
۹. منصورآبادی، عباس و محمود میرخلیلی و هادی کرامتی معز، **پیشگیری از بزه‌دیدگی کودکان در شبکه‌های اجتماعی مجازی با تأکید بر نقش نظارتی شورای عالی فضای مجازی و پلیس فتا**، فصلنامه علمی مطالعات بین‌المللی پلیس، دوره ۱۲، ۱۴۰۰، شماره ۴۶، صص ۳۰-۵۲.

منبع اینترنتی

۱۰. زاهدنیا، محمدحسن، **سیاست‌ها و راهبردهای کودک و نوجوان در کشورهای غیراسلامی**، <http://koodak.tv/4151>، (۲۵/۱۴۰۰/۳/)
۱۱. وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات (۱۳۹۶). **ابزارهای کنترل والدین**. last visited on (22.12.2021). https://www.ict.gov.ir/ICTContent/media/image/2017/10/52768_orig.pdf

۱۲. وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات (۱۳۹۶). *مطالعه تطبیقی در توسعه خدمات فضای مجازی کودک و نوجوان*,

available at:

< https://www.ict.gov.ir/ICTContent/media/image/2017/10/52766_orig.pdf>, last visited on (22.12.2021)

References

Books

1. Badami, M. *Online Children and Their Right to Comprehensive Security in Cyberspace, Emphasizing the Need for Legislation in This Field: Challenges and the Solutions*, Tehran: Judicial Research Institute Publications, First edition, 2020. (in Persian)
2. Lievens, Eva, et al. *Children's Rights and Digital Technologies*, vol 1, Singapore: Springer, 2018.
3. Rostami Tabrizi, L. and Soudabe Rezvani, Marzieh Agha Mirslim, *Cyber Harassment, Typology, Etiology and Victimology*, Encyclopedia of Criminal Sciences, second book, second edition, Tehran: Mizan Publication, 2016. (in Persian)

Articles

4. Abu Zari, M. "Feasibility of Criminal Liability of Media in the Suicide of Teenagers", *Journal of Criminal Law and Criminology Studies*, Vol49, No.2, 2019:311-330. (in Persian)
5. Burns, Tracey and Francesca Gottschalk. "Educating 21st Century Children Emotional Well-Being In The Digital Age", OECD, 2019, available at: <https://www.oecd.org/>. last visited: 13.11.2022.
6. Hosseini, M. "Government's Responsibility and Mechanisms to Protect Children's Rights in Cyberspace", *Children's Rights Journal*, No.4, 2019: 59-33. (in Persian)
7. Jones, Lisa M, et al. "Evaluation of Internet Child Safety Materials Used by ICAC Task Forces in School and Community Settings, Final Report", 2013 available at: <https://login.microsoftonline.com/common/oauth2/authorize?client_id>, last visited on (22.10.2021).
8. Livingstone, Stoilova, "The impact of digital experiences on adolescents with mental health vulnerabilities", available at: <<https://blogs.lse.ac.uk/mediase/2021/12/13/the-impact-of-digital-experiences-on-adolescents-with-mental-health-vulnerabilities/>>, last visited on (22.12.2021).
9. Mandegar, M. and Reza Zarei, Massoud Reza Ranjbar Sahraei, Mehrzad Razmi, "Citiability of Electronic Data and Records against Children's Rights in Cyberspace", *Children's Rights Journal*, No.5, 2020: 42-13. (in Persian)
10. Mansour Abadi, A. and Mahmoud Mirkhalili, Hadi Karamati Moez, "Prevention of Child Abuse in Virtual Social Networks with an Emphasis on the Supervisory Role of the Supreme Council of Cyber Space and FATA Police", *Scientific Quarterly of International Police Studies*, Vol 12, No. 46, 2021:30-52. (in Persian)
11. Mohseni, F. "The Contribution of Children and Teenagers to Criminal Protection in Virtual and Real Space", *Criminal Law Teachings*, No.1, 2011:137-170. (in Persian)
12. Moore, Melinda, et al, "Challenges and opportunities for suicide bereavement research: The experience of ethical board review", *Crisis: The Journal of Crisis Intervention and Suicide Prevention*, 34(5), 2013: 297-304.
13. Osad'an, Robert and Rania Hanna. "The Effects of the Media on Self-Esteems of Young Girls", *Acta Education Generalis*, Volume5, Issue1, 2015: 37-44.
14. Rahgoshia, A. and Iman Mousavi, Mohammad Reza Alavi Ardakani, "Developmental Prevention of Children and Adolescent Delinquency in Cyber Space", *Afaq Journal of Human Sciences*, No. 10, 2017:1-13. (in Persian)
15. Ronchi, Elettra and Lisa Robinson. "Child protection online", *Educating 21st Century Children: Emotional Well-Being In The Digital Age*, OECD. 2019, Available at: [oecd-library.org](https://www.oecd.org/). last visited: 13.11.2022.

16. Sharifi, M. and Bita Marzban, Samieh Labafi, "Pathology of Cyberspace Content Production Policy in Iran", *Government Management Quarterly*, Vol10, No.2, 2018: 251-268. (in Persian)

Sites

17. Zahidania, Mohammad Hassan, **Policies and strategies of children and adolescents in non-Islamic countries**, available at: <http://koodak.tv/4151/>, (25/3/1400).
18. Ministry of Communications and Information Technology (2016). **Parental control tools**, last visited on (22.12.2021). available at: https://www.ict.gov.ir/ICTContent/media/image/2017/10/52768_orig.pdf
19. Ministry of Communication and Information Technology (2016). **A comparative study in the development of child and adolescent virtual space services**, available at:
20. https://www.ict.gov.ir/ICTContent/media/image/2017/10/52766_orig.pdf, last visited on (22.12.2021)
21. "Child safety online global challenges and strategies", available at: <https://www.unicef-irc.org/publications/650-child-safety-online-global-challenges-and-strategies.html>, last visited on (22.12.2021).
22. "Child Sexual Abuse Material: Model Legislation & Global Review", available at: <https://www.icmec.org>, last visited on (12.8.2021).
23. "Children's Media Use and Attitudes", available at: <https://www.ofcom.org.uk/research-and-data/media-literacy-research/childrens>, last visited on (13.8.2021).
24. "Examining the Safety of Children Online Across Europe", available at: <https://www.ipsos.com/ipsos-mori/en-uk/examining-safety-children-online-across-europe>, last visited on (22.12.2021).
25. "Guidelines for policy-makers on Child Online Protection2020", International ITU Publications, available at: <https://www.itu.int/en/mediacentre/Pages/pr10-2020-Guidelines-Child-Online-Proteccion.aspx>, last visited on (30.8.2021).
26. "Guidelines to respect, protect and fulfil the rights of the child in the digital environment - Recommendation CM/Rec(2018)7 of the Committee of Ministers" (2018), available at: <https://edoc.coe.int/en/children-and-the-internet/7921>, last visited on(5.6.2021).
27. "More than a third of young people in 30 countries report being a victim of online bullying", available at: <https://www.unicef.org>, last visited on (7.7.2021).
28. "Violence against children", available at: <https://www.unicef.org/protection/violence-against-children-online>, last visited on (25.7.2021).
29. "Working to Halt Online Abuse (WHOA)", available at: <http://www.haltabuse.org>, last visited on (20.12.2021).
30. <http://www.cyberangels.org>, last visited on (4.7.2021).
31. <https://www.childnet.com>, last visited on (23.6.2021).
32. <http://www.guvenlicocuk.org.tr>, last visited on (10.8.2021).
33. http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_fr.pdf, last visited on (5.7.2021).
34. <https://www.digitalcitizenship.net>, last visited on (22.12.2021).
35. <https://www.guardchild.com>, last visited on (26.8.2021).
36. <https://www.internetmatters.org>, last visited on (27.8.2021).
37. <https://www.newswise.com>, last visited on (14.8.2021).
38. <https://www.statista.com/statistics/937051>, last visited on (27.8.2021).
39. www.betterinternetforkids.eu, last visited on (17.6.2021).
40. Council of Europe(2018). "Guidelines to respect, protect and fulfil the rights of the child in the digital environment - Recommendation CM/Rec(2018)7 of the Committee of Ministers", available at: <https://edoc.coe.int/> last visited: 13.11.2022.

41. European Commission (2022), A Digital Decade for children and youth: the new European strategy for a better internet for kids (BIK+), Brussels. Available at: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/> last visited: 13.11.2022.
42. European Commission, (2021) Children's rights in the digital environment: Moving from theory to practice, Best-practice guideline. Available at: <https://www.betterinternetforkids.eu/documents/> last visited: 13.11.2022.
43. Ohchr, "General comment No. 25 (2021) on children's rights in relation to the digital environment", available at: <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRC/Pages/GCChildrensRightsRelationDigitalEnvironment.aspx>, last visited: 19.8.2021.

*This page is intentionally
left blank.*